

A detailed historical map of the Hanseatic League region, showing the North Sea coast of the Netherlands and Germany. The map is color-coded with yellow and pink, and features numerous red dots representing cities. The title 'ATLAS van negen Hanze steden' is overlaid in a dark red box. The map includes labels for various regions like 'GELDRIA INFERIOR' and 'PARS', and cities like 'Amsterdam', 'Zwolle', and 'Deventer'.

ATLAS van negen Hanze steden

Doesburg | Zutphen | Deventer | Hattem
Zwolle | Hasselt | Kampen | Elburg | Harderwijk

Geschiedenis als toeristische trekker <i>Paul Brood en Frank Inklaar</i>	4
Doesburg. Een gestichte stad met koers op Londen <i>Michel Groothedde</i>	14
Zutphen. Vrachtvaarders over rivieren en zeeën <i>Michel Groothedde</i>	24
Deventer. Internationale jaarmarktstad <i>Ewout van der Horst</i>	40
Hatterij. Tussen Hanze en Hertog <i>Harry Stalknecht</i>	58
Zwolle. Scharnier tussen oost en west <i>Frank Inklaar</i>	68
Hasselt. Geknakte bloei <i>Frank Inklaar</i>	86
Kampen. Dochter van de IJssel <i>Harry Stalknecht</i>	96
Elburg. Bescherming en welvaart <i>Frank Inklaar</i>	116
Harderwijk. Tussen land en water <i>Harry Stalknecht</i>	126
Verder lezen	140
Verder zoeken	142
Verder kijken	142
Verantwoording van de illustraties	143

Geschiedenis als toeristische trekker

Een Hanzestad is een middeleeuwse handelsstad aan het water. Althans volgens de marketeers, en hun definitie laat veel ruimte voor een eigen identiteit. Want de toerist moet alle Hanzesteden willen bezoeken en niet denken dat de ene gelijk is aan de andere. Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw is er een samenwerkingsverband van zeven steden die zich als Hanzestad profileren. De oorspronkelijke zeven, Doesburg, Zutphen, Deventer, Hattem, Zwolle, Hasselt en Kampen, hebben later versterking gekregen van Elburg en Harderwijk. Doel van de samenwerking is om toeristen te trekken, het cultureel erfgoed te benadrukken en de trots van de inwoners te vergroten. 'Hanze' wordt hiervoor als thema gebruikt, omdat het een grote en positief-geladen naamsbekendheid heeft. Geschiedenis wordt hier dus ingezet als toeristische trekker. Maar wat was de Hanze nu echt?

Een netwerk van handelaren

Een van de boeiende aspecten van de geschiedenis van de Hanze is dat zij eeuwenlang functioneerde zonder een organisatie te zijn. Zij was een verbond dat de leden economisch voordeel bood en garandeerde ten opzichte van de concurrentie. De Hanze was een netwerk dat de buitenlandse handel van Noord-Duitse kooplieden

wilde beschermen en uitbreiden. Aanvankelijk was het een vrij losse samenwerking van kooplieden (vaak ook families van kooplieden) die over grote afstanden voeren, vooral vanaf Noord-Duitsland en Westfalen. Tot 1356 is er geen structuur met enige hiërarchie of beslissingsbevoegdheid. Een aantal leden van de Hanze had wel voldoende gezag om invloed uit te oefenen.

Maar omstreeks dat jaar werd het koopliedenverbond omgezet in een verbond van steden. Lid werd een groot aantal steden langs de kusten van de Noordzee en de Baltische Zee. De stad Lübeck was onbetwist de belangrijkste. Kooplieden en stadsbestuurders hadden intensief contact, sloten contracten en namen besluiten met juridische gevolgen.

Daarnaast ontwikkelden zich in een viertal steden *Kontoren*, handelscentra voor de Hanze met een zekere rechtsbevoegdheid. Deze steden waren Novgorod, Londen, Brugge en Bergen. De *Kontoren* werden geleid door een ouderman, bijgestaan door enkele bijzitters. Hun taak was de belangen van de aangesloten kooplieden te behartigen en de contacten met de andere Hanzeleden te onderhouden. Zij mochten zelfs een heffing op de verhandelde producten leggen om hun kosten te dekken. De *Kontoren* waren elk weer het centrum van naburige handelssteden.

Een 'stedenhanze'

Het Duitse begrip *Hanse* betekent oorspronkelijk niets anders dan een koopliedenverbond in het Duitse rijk. Het ging daarbij niet

← Bedrijvigheid in de Hanzestad Brugge. Links staat een kraan, voorzien van een tredrad, op de voorgrond wijnvaten en een transportslede. Miniatuur van de Gentse kunstenaar Simon Bening (ca. 1483-1561), begin 16de eeuw.

TYPVS PARTIS BATAVIAE ET BRVCTE
RORVM GENTIVM
SIC ANTIQVIVS
DICTARV VNA CVM
COLLIMITANEIS

Doesburg

Een gestichte stad met koers op Londen

Hanzestad Doesburg is tegenwoordig met zijn krap 12.000 inwoners een van de kleinere van de 'grote' Hanzesteden. De structuur van het middeleeuwse centrum is vrij overzichtelijk. De hoofdstraten komen samen in het centrum van de stad, waar de gotische Sint Martinuskerk met zijn 97 meter hoge kerktoren niet te missen is. Rond de kerk vindt men het middeleeuwse stadhuis, de oude Commanderie (die in de middeleeuwen ook pastorie was), het Vleeshuis, de markt en de Waag, nog altijd de oudste herberg van ons land. De hoofdstraten vanuit het stadscentrum komen uit op de voormalige poorten en de straten zijn dan ook consequent naar die poorten genoemd: Ooipoortstraat, Meipoortstraat, Veerpoortstraat en Koepoortstraat. Aan deze straten vindt men ook de grootste middeleeuwse huizen. Veel huizen vallen op door hun nokrichting, parallel aan de straat, en hebben vaak trapgevels, gedekt met ezelsruggen. De gevels vertonen vensters, omlijst door korbogen. Deze huizen duiden op de bloeitijd van de stad, tussen 1350 en 1550, toen Doesburgse kooplieden actief deelnamen aan de langeafstandshandel in Noord- en West-Europa. In 1447 werd Doesburg formeel lid van het Hanzeverbond. De kleine 'grote' Hanzestad telde rond dat jaar 1500 tot 2000 inwoners.

Een gestichte marktstad

Van alle IJsselsteden is Doesburg de jongste. In tegenstelling tot Zutphen en Deventer, met een prestedelijke ontwikkeling in de vroege middeleeuwen, is Doesburg een laatmiddeleeuwse gestichte stad. In 1200 was er nog geen teken van stedelijk

leven, een kleine veertig jaar later lag er een omwalde stad met stadsrechten. Dat er voor die tijd nog amper tot geen bewoning was, is gebleken uit de vele archeologische opgravingen in Doesburg. Doesburg ligt op een rivierduin nabij de monding van de Oude IJssel in de IJssel. Op dat duin verbleven duizenden jaren geleden regelmatig jagers en verzamelaars en in de ijzertijd (750 v. Chr. – begin jaartelling) werd er gewoond en geakkerd door boeren. Mogelijk lag er rond 900 na Chr. een boerderij of domeinhof in de buurt van het stadhuis. Enkele scherven uit die tijd vormen een schamele aanwijzing daarvoor. De geschreven bronnen vermelden in 1025 wel een 'diusburg', maar onzeker is of die hoeve wel op de latere stad slaat. Elk spoor van bewoning tussen 1000 en 1200 ontbreekt vooralsnog.

De eerste zekere vermelding van de plaats dateert van 1228 en dat komt goed overeen met de eerste archeologische sporen van bewoning. In dat jaar is sprake

← Kaart van Gelderland en Overijssel, waarop de Rijn vanaf Düsseldorf is weergegeven. De prachtige kaart is getekend door Christiaan sGroten, 1573.

De Waag

In de jaren 1528 tot 1531 wordt de oude waag op de Brink vervangen door imposante nieuwbouw. Het pand is opgetrokken in laatgotische stijl en kent een opvallende trap-pentoren aan de voorzijde. Opmerkelijk is de hoogte van het gebouw, die ogenschijnlijk niet overeenkomt met de primaire functie als weeghuis van zware goederen. De eerste verdieping heeft waarschijnlijk een meer representatieve functie, zoals Duitse waaggebouwen ook wel naar de benaming *Tanz und Kaufhaus* luisterden. Later vindt de burgerwacht er zijn onderkomen.

Oorspronkelijk zitten er aan weerszijden van de Waag grote openslaande deuren, waar wagens door kunnen rijden om hun lading te laten wegen. De meeste producten zoals

boter, zout en haring worden in vaten of tonnen aangevoerd; wol en vlas in grote zakken; papier in balen; huiden en leer in rollen; groente en fruit in manden. Maar ook kaas, ijzerplaten of levende have worden in de Waag gewogen. Het pand dient ook voor overslag en opslag van goederen.

De Waag speelt een belangrijke rol bij de ontvangst van hoogwaardigheidsbekleders. Zo vindt er in 1549 de inhuldiging plaats door de Steden en Ridderschap van Filips II als nieuwe stadhouder van Overijssel. Om die

reden krijgt het gebouw in 1643 een nieuw bordes in de stijl van het laatmaniërisme. Dit bordes dient ook voor publieke bekendmakingen en muzikoptredens. Het gebouw blijft tot 1862 in gebruik als waag. Tegenwoordig is Museum De Waag er gevestigd.

↑ Het afwegen van handelsgoederen was een belangrijke activiteit op de jaarmarkten. Zo wist de koper dat hij voldoende waar voor zijn geld kreeg. Deze steen verbeeldt de stadswaag te Neurenberg, 1497.

← Gezicht op de Waag vanaf de Brink, door Abraham Beerstraaten, 1665.

dient voor de handel in producten als steen, turf en kalk, evenals groente en fruit. Haring kent een eigen markt buiten de Zandpoort en even buiten de Bergpoort is de houtmarkt.

Vrijwel alle handelsgoederen moeten door de stadswegers gewogen worden in Deventer ponden. Elke stad heeft immers zijn eigen gewichtseenheden. Zo weet iedereen waar hij aan toe is. Voor het wegen betaalt de koopman weggeld, maar

ook moet hij er belasting over afdragen aan de stad. Bulkgoederen als vis en ijzerwaren worden in de Waag aan de Brink gewogen; voor kleinere hoeveelheden en luxegoederen is er een Vederwaag op de Nieuwe Markt. Het belangrijke handelsproduct boter kent een eigen boterwaag bij de Zandpoort. Graan en groenten worden niet op basis van gewicht, maar inhoud gewogen. Voor graan gebeurt dat in weeghuizen voor de Noordenbergpoort zowel als voor de Brinkpoort.

↓ Ingekleurde kaart van de 'vrije Hanze-stad' Deventer, 1581. De kaart toont onder meer vele schepen langs de kaden en, buiten de stadspoort (linksboven), een groot aantal molens.

stadt tleyen ende een invaert ende uthvaert in thebben'. Met enkel mankracht en goede schoppen wordt vanaf de IJssel een verbinding gegraven naar de Dijkpoort: de Dwarsgraven of Streng. Daarbij wordt eigenlijk de Grift, een rond 1375 gegraven wetering, verlengd. Wat nog van dat verbindingswater rest, heet nu de Oude Haven. Voortaan kunnen boten vanaf de IJssel tot dicht bij de stad varen.

Aan de noordzijde van de Streng loopt een weg waar tol wordt geheven van de schippers die hier komen laden en lossen. Behalve toegang tot de stad is de Streng ook

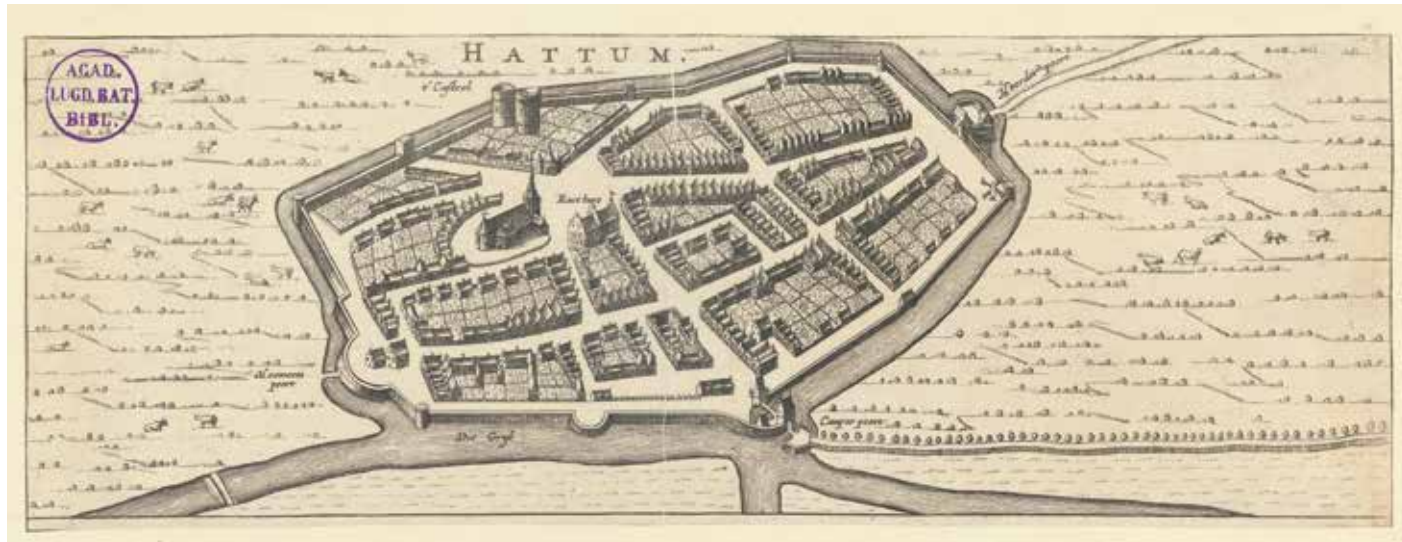
het belangrijkste afwateringspunt van de Grift, die vanaf de Veluwe komend hier in de IJssel uitmondt. Met het water wordt ook zand aangevoerd, waardoor de Streng dreigt dicht te slibben. Op het einde van de vijftiende eeuw wordt daarom een tweede uitstroming in de IJssel, meer stroomafwaarts, gegraven. Het nieuwe kanaal loopt vanaf de Wissenberg via de Dijkpoort naar het noorden, om na ongeveer anderhalve kilometer in de IJssel te stromen: de Bottenstreng.

Hatterem is geen belangrijke handelsstad. De stad is vooral op de lokale en regionale markt gericht. Maar

→ Plattegrond van de vesting Hatterem, door Jacob van Biesen, 1654. De Dikke Tinne is boven nog te herkennen.

↓ Ruïne van de Dikke Tinne, het indrukwekkende kasteel binnen de muren van Hatterem. De tekening wordt toegeschreven aan Hendrik Tavenier en gedateerd op 1786.

gelegen aan de IJssel profiteert zij wel degelijk van de handel die in de IJsselstreek floreert. De periode tussen 1200 en 1500 wordt wel de Gouden Eeuw van de IJsselsteden genoemd. Die welvaart is ook in Hattem te zien aan de rijke huizen, de stadsmuren en de poorten. Bijvoorbeeld de fraaie Dijkpoort, maar ook de kerk en het raadhuis.

Dikke Tinne

Hattem is dan wel een zelfstandige stad, de graven en later de hertogen van Gelre hebben een dikke vinger in de pap. Het is Reinoud I, graaf van Gelre, die Hattem in 1299 stadsrechten verleent. Zij krijgt ook een ommuring. Hattem is, gelegen in het noorden van Gelre aan de grens met het Oversticht, van strategisch waarde. Het stadje krijgt een grote sterkte, sinds jaar en dag liefkozend de Dikke Tinne genoemd.

Wie Hattem nadert kan niet om de burcht heen. De indrukwekkende contouren domineren het gezicht op de stad al van verre.

Een landsheer heeft in de middeleeuwen geen vaste woonplaats. Hij moet zijn gezicht laten zien en reist binnen het domein van plaats naar plaats. In Hattem verblijft hij dan op de Dikke Tinne. Onder hertog Reinoud IV van Gelre, die militair nogal ambitieus is, krijgt de burcht

Kooi

Hertog Karel van Gelre is in het begin van de zestiende eeuw in een felle strijd gewikkeld met de Habsburgers die aanspraak maken op het gewest. Grote delen van Gelre worden ingenomen. Maar Karel opent het offensief en weet veel terrein te heroveren. En meer dan dat. Gelderse troepen houden huis in Holland en Brabant, Weesp en Muiden worden bezet en veel andere plaatsen geplunderd.

In 1512 is zelfs Amsterdam doelwit van een expeditie. Met schepen worden troepen naar Amsterdam gevaren. Handelsschepen van de Hanze die nietsvermoedend op het IJ voor anker liggen, worden aangevallen en in brand geschoten. Eenmaal binnen de stad weten de Geldersen het Hollandse verdedigingsleger in de pan te hakken en hun

aanvoerder graaf Jan van Wassenaar gevangen te nemen. Hij wordt naar Hattem gebracht en daar op de Dikke Tinne twee jaar lang in gijzeling gehouden. Pas in 1514, na betaling van 20.000 goudguldens losgeld, wordt Van Wassenaar vrijgelaten.

De overlevering wil dat hij die hele tijd in een grote houten kooi is vastgehouden, in de nok van een van de torens van de burcht. Harde bewijzen zijn daar niet van. Over het algemeen was het toen de gewoonte dat voorname gevangenen werden vastgehouden in een verblijf dat paste bij hun rang en stand. In de Dikke Tinne waren meer dan genoeg van dat soort ruimten te vinden.

Zwolle

Scharnier tussen oost en west

Zwolle is door haar ligging bij het Zwartewater, de Vecht en de IJssel de ideale schakel in de doorvoerhandel. Er zijn goede verbindingen over water, maar ook langeafstandsverbindingen over land. Dit voordeel heeft de stad altijd weten uit te buiten. Het is voor Zwolle van levensbelang om de handelsroutes langs en over de Vecht te controleren en ook het Zwartewater wordt gezien als Zwolle's eigen scheepvaartverbinding. Het veer over de IJssel bij Katen is al net zo belangrijk. Daarnaast is het essentieel om het stapelrecht te verwerven, zodat de stad ervan verzekerd is dat de goederenstromen daadwerkelijk langs de stad lopen. Het belang van de doorvoerhandel maakt het voor Zwolle noodzakelijk om goede relaties met zowel het westen als het oosten te hebben. Zo laveert de stad tussen de economische machtsblokken Holland/Vlaanderen in het westen en de Hanze in het oosten. Dit tekent de los-vast relatie die Zwolle met de Hanze heeft.

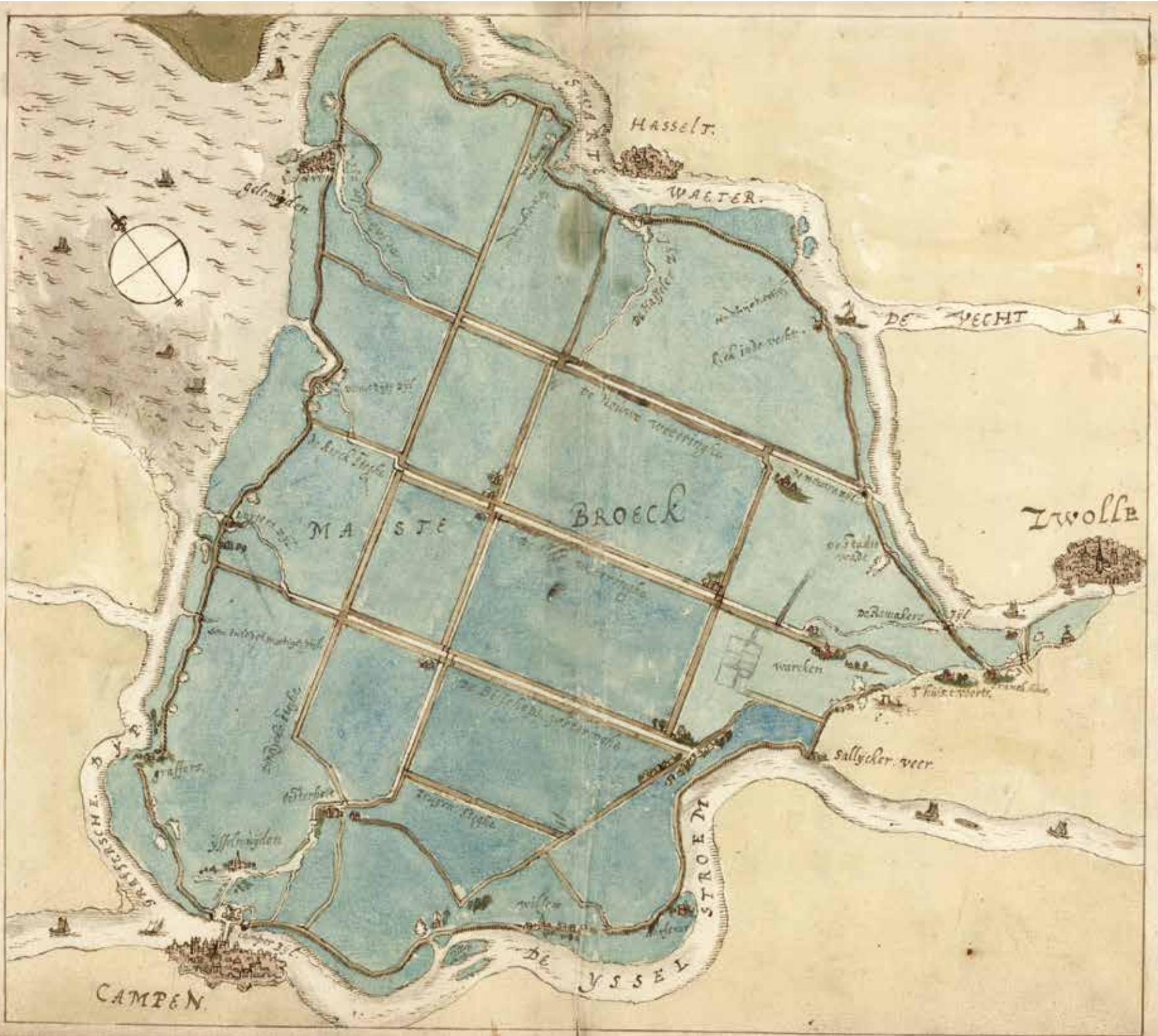
← Plattegrond van Zwolle, waarop onder meer kerken, kloosters, vestingwerken en een stadskraan zijn aangegeven. Let op de karren op de markt, de 'potten' in de Grote Aa en bij het Rodetorenplein, alsmede de grotere schepen. Rechts-onder bij de Kamperpoort staan de ossen. Daarmee geeft de kaart in een notendop de hele Zwolse handel weer. De kaart dateert van 1572 en is van de hand van Braun en Hogenberg.

Meer en minder belangstelling voor de Hanze

Mei 1407 vertrekt de Zwolse kameraar Berend van Yrte op een lange dienstreis. Hij reist, in gezelschap van drie knechten, in zeven weken en zes dagen naar Lübeck. Doel van zijn missie is om 'die hanse to werven'. Ondanks een ziekte van veertien dagen heeft zijn missie succes, want de afgevaardigden van de aanwezige Hanzesteden besluiten op 9 juni dat

de Zwollenaren opnieuw mogen 'des copmans recht te bruken, also se eer gedan hebben'. Zwolle wordt weer in de Hanze opgenomen. Uit het citaat moet geconcludeerd worden dat Zwolle al eerder lid van de Hanze is geweest. Klaarblijkelijk heeft de stad dit lidmaatschap laten versloffen, uit desinteresse of nalatigheid. Een probleem bij deze constatering is echter dat de Hanze in die periode geen formeel lidmaatschap heeft gekend. Maar er zijn wel voldoende aanwijzingen dat Zwolle een zekere relatie met de Hanze heeft gehad.

Al in 1285 is Zwolle met een aantal andere steden gevraagd door de stad Wismar om steun te verlenen in de strijd van de Wendische steden tegen de Deense koning. In 1294 betuigt Zwolle in een brief uitvoerig dank aan Lübeck voor haar bemoeienissen bij het verdedigen van oude zeerechten. Uit de brief valt op te maken dat Zwolse burgers dezelfde rechtsbescherming hebben als een Duitse koopman. Goede relaties met Lübeck zijn voor

↑ Mastenbroekerpolder tussen de IJssel en het Zwartewater. De polder is een van de oudste polders van Nederland. In 1364 is de polder grootscheeps verkaveld, waardoor onder meer de aanliggende

steden Kampen, Zwolle en Hasselt er bezittingen krijgen. Ze gebruiken die om vee te vetweiden. De kaart van 1633 toont het typerende rastervormige afwateringssysteem met weteringen en zijlen.

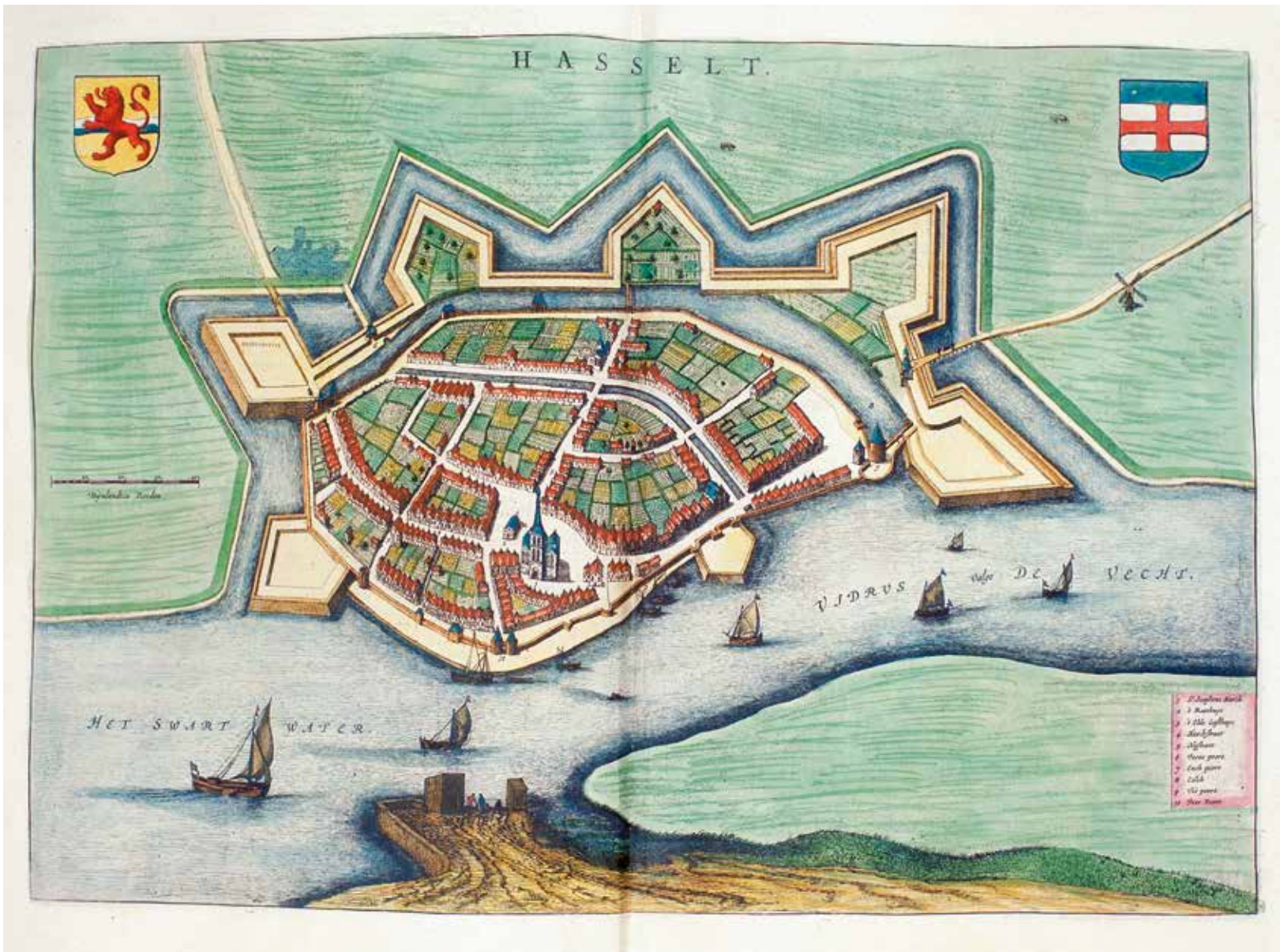

Zwolle keert uiteindelijk terug bij de oude landsheer, maar krijgt wel voor elkaar dat er geen tol op het Zwartewater wordt geheven. Bovendien lukt het de Zwollenaren de toestemming voor een brug bij Hasselt te laten intrekken. Tien jaar later wordt het verbod aan Hasselt een oeververbinding te bouwen herhaald door landvoogdes Maria van Hongarije bij haar bezoek aan Zwolle. Na jaren van protest zit er voor Hasselt niets anders op dan in 1536 opdracht te geven aan drie schippers om met hun boten de jukken van de brug te rammen en te

Het is Zwols belang om Hasselt klein te houden

slopen. Uit deze episode blijkt wel hoezeer collega Hanzesteden - als puntje bij paaltje komt - uiteindelijk hun eigen belang hoger waarderen dan een vage Hanze-solidariteit. Hasselt is de onderliggende partij en haar bloei is met succes door Zwolle geknakt.

↓ Plattegrond van Hasselt, door Willem Janszoon Blaeu, 1649.

Colofon

Uitgave
WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

Tekst
Paul Brood
Michel Groothedde
Ewout van der Horst
Frank Inklaar
Harry Stalknecht

Redactie
Paul Brood

Dronefotografie
Joop van Putten

Vormgeving
Richard Bos

© 2023 WBOOKS Zwolle / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2023.

ISBN 978 94 625 8563 8

NUR 693

Met dank aan
Hanzesteden Marketing
Gemeente Zwolle

W BOOKS